

ОСОБЛИВОСТІ ПІДХОДІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНІВ В УМОВАХ БІФУРКАЦІЇ

Вступ. Інституційні перетворення, які відбуваються у фінансовій, економічній, соціальній та інших сферах суспільного життя України поряд з позитивними результатами призводять до виникнення проблемних питань, обумовлених протилежними за суттю процесами інтеграції нашої держави до світового економічного простору, а також прагненням регіонів до набуття більшої адміністративної та економічної самостійності. Крім того, суттєвий негативний вплив на соціально-економічний стан держави та окремого регіону здійснюють екологічні проблеми, зовнішньополітичне становище та кризові явища, що спостерігаються протягом останніх чотирьох років у світовій економіці.

Разом з тим, загальне прискорення суспільного життя та соціально-економічних процесів призводить до більш частішого виникнення проблем у різних сферах життєдіяльності людини, в наслідок чого існуючі механізми управління соціально-економічним розвитком все частіше стають неспроможними в повній мірі забезпечувати виконання покладених на них функцій та завдань щодо реалізації на практиці наявного в державі та регіоні потенціалу. В тому числі й адекватно реагувати на стрімкі зміни умов господарювання, викликані дією внутрішніх та зовнішніх факторів, які можуть стати причиною як руйнування існуючих соціально-економічних систем, так і сприяти їх подальшому розвитку на новому якісному рівні.

Вказане потребує трансформації характеру менеджменту в контексті його адаптації до постіндустріально-біфуркаційного етапу розвитку цивілізації, який характеризується перманентністю якісних стрибків, що пронизують весь економічний простір та викликані прискоренням темпу усього громадського життя і, зокрема, економічного життя, появою і втягуванням в господарський обіг значної кількості нових факторів виробництва і їх комбінацій, істотним підвищенням взаємовпливу і взаємозалежності світу [1, с.67].

Вагомий внесок у дослідження питань, пов'язаних з організацією механізмів управління соціально-економічним розвитком держави та регіонів здійснили наступні провідні вітчизняні науковці: В.М.Геєць, Б.В.Буркинський, І.М.Вахович, А.С.Гальчинський, З.В.Герасимчук, В.В.Дергачова, Л.Л.Ковальська, О.М.Ковалюк, Я.Б.Олійник, В.М.Осипов, В.М.Соловійов, О.М.Стасюк, О.Д.Шарапов, І.Й.Яремко. Визнаючи значний вклад вказаних науковців у розвиток теоретико-методичних засад формування концепцій соціально-економічного розвитку держави та її окремих регіонів, необхідно зазначити, що в результаті цих досліджень розроблено пропозиції щодо формування концепцій та механізмів управління, метою яких є забезпечення стійкого та збалансованого розвитку територіально-адміністративних утворень.

Розгляд критичних станів економічної системи та проблем біфуркації в контексті вивчення синергетики та результатів її застосування для дослідження соціально-економічних процесів у своїх працях провели вітчизняні та іноземні вчені: Л.Д.Бевзенко, І.О.Галиця, В.А.Долятовський, А.І.Касаков, О.М.Князева, Г.О.Котельников, І.К.Коханенко, Е.Ласло, Л.Г.Мельник, І.Р.Пригожин, Е.Петерс, Д.Сорнетте та ін. Разом з тим, в працях вказаних науковців відсутнє єдине розуміння явища біфуркації в контексті його застосування під час вивчення процесів, що відбуваються в соціально-економічних системах, які під тиском зовнішнього середовища досягли критичного стану. В цих працях також не розкрита і можливість застосування цього поняття для забезпечення управлінських процесів на рівні регіонів, враховуючи їх специфіку та наявний потенціал.

Постановка завдання. Метою даної статті є розгляд наявних концепцій управління соціально-економічним розвитком держави та регіонів в умовах біфуркації, а також визначення найбільш прийняттого розуміння поняття «біфуркація» для досліджень соціальних та економічних процесів.

Результати дослідження. Аналізуючи стан національної економіки та перспективи її розвитку, провідні вітчизняні науковці відмічають, що за роки трансформаційних перетворень ефективність економіки України та її стійкість до зовнішнього дестабілізаційного впливу не тільки не підвищилась, а й суттєво знизилась. Унаслідок цього економічна безпека держави опинилася під загрозою [2, с. 12].

Такий стан справ у тій чи іншій мірі, в залежності від потенціалу та наявних ресурсів, склався в соціально-економічній сфері кожного окремого регіону як складової частини загальнодержавної системи. Тому, розуміючи, що рівень розвитку національної економіки, її стійкість до негативного впливу дестабілізуючих факторів залежать від рівня економічного розвитку регіонів, наявності у них умов для реалізації потенційних можливостей, а також стану економічної безпеки, фахівцями в сфері регіональної економіки запропоновано ряд концепцій та підходів до організації та запровадження на практиці відповідних механізмів управління й стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів.

Слід зазначити, що, досліджуючи дане питання, науковці розглядають регіон як складну систему, яка в умовах глобалізації повинна враховувати цілі розвитку світового співтовариства, вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на формування стратегії розвитку. При цьому, протилежність інтересів окремих суб'єктів господарювання, особистостей та громади потребує пошуку шляхів узгодження їх та досягнення компромісу. Розв'язання цієї проблеми ускладнюється наявністю в постсоціалістичних країнах суперечливих тенденцій щодо стійкого прагнення до подальшого розвитку ринкових відносин та усвідомлення необхідності регулювання національного господарства. Тому подальші зміни в суспільстві та економіці навіть у розвинених країнах пов'язують з реалізацією «стратегії керованої демократії» [3, с.22-23].

Розробляючи методичні засади формування механізмів управління регіональним розвитком З.В. Герасимчук та І.М.Вахович [4, 5] запропонували концепцію сталого розвитку регіону, яка не ставить за мету досягнення найвищих результатів за будь-яку ціну, а полягає у налагодженні взаємозв'язку між економічною, екологічною та соціальною підсистемами регіону, тобто наданням переваги питанням екології, збереженню природно-ресурсного потенціалу та виваженому використанню наявних ресурсів: природних, людських, фінансово-економічних тощо.

Схожу за суттю еколого-орієнтовану концепцію стійкого розвитку досліджують та пропонують В.В. Дергачова та О.М. Тур, які визначають поняття «стійкий розвиток» як багатовимірний, безперервний та самоорганізуючий процес динамічних, необоротних, закономірних змін матеріальних та нематеріальних об'єктів системи, спрямованих на встановлення її оптимальних параметрів, які не загрожують її майбутній динамічній рівновазі та сприяють встановленню механізмів зворотного зв'язку на дію негативних (позитивних) зовнішніх та внутрішніх факторів [6]. Основною ідеєю цієї концепції є врахування та комплексний розгляд соціальних, економічних і екологічних чинників, оскільки центральним елементом цієї системи виступає людина з основною її потребою у збереженні основних параметрів екологічної підсистеми, які забезпечують її існування на планеті. Одним з видів стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки, яка виникає виключно в разі суттєвого тиску на екологічну підсистему, що викликає зміни її основних параметрів, за яких існування та розвиток людства стає неможливим вказаними авторами розглядається біфуркація [7].

Зазначимо, що Г.О. Котельников визначає біфуркацію як стан системи, що знаходиться перед вибором можливих варіантів чи функціонування шляхів еволюції. У математиці це означає розгалуження рішень нелінійного диференціального рівняння. У

точці біфуркації система знаходиться в нерівноважному стані, де найменші флуктуації чи випадкові обставини можуть кардинально змінити напрямок подальшого розвитку, закриваючи тим самим можливість руху альтернативним шляхом [8].

На думку А.І. Осипова, «біфуркація – означає роздвоєння та використовується у широкому змісті, для визначення всіляких кількісних перебудов, або метаморфоз різних об'єктів при зміні параметрів, від яких вони залежать» [9, с.45]. У звичайному розумінні «біфуркація» означає розгалуження або розток надвоє (від латинського *bi* – подвійний, *furca* – розвилка).

Однак, М.М. Миколайчук вважає, що при реалізації концепцій сталого розвитку виникає загроза ігнорування політичних, релігійних, регіональних інтересів, наявності суттєвої розбіжності між умовами життя та добробуту населення міст і сільських територій, нової крайності та втрати минулих позитивних досягнень з технократії. Прагнення частини населення до вирішення всіх проблем на основі суто ринкових відносин і наявність значної кількості людей, які психологічно та фізично (за віком) не спроможні винести тягар ринкових перетворень, вимагають посилення регулюючої функції держави у здійсненні трансформаційних процесів. У таких умовах найбільш ефективною буде реалізація концепції стійкого збалансованого розвитку. Його сутність полягає у застосуванні біфуркаційних механізмів зростання для забезпечення глибоких змін та оптимального поєднання основних факторів виробництва; збереження природно-ресурсного потенціалу, цілісності держави, соціальних гарантій всім верствам населення; створення умов для інтелектуального злету, розвитку людського капіталу на всьому просторі України [10].

В.В. Дергачова та О.М. Тур в рамках своєї концепції вказують, що зміна механізму функціонування системи, в т.ч. економічної, відбувається за допомогою адаптаційних та біфуркаційних механізмів розвитку.

Адаптаційні механізми спрямовані на такі зміни в системі, які дозволяють їй адаптуватися до дій зовнішнього середовища при одночасному збереженні основних (ключових) параметрів системи (збереження порядку в системі).

Біфуркаційні механізми спрямовані на якісну перебудову системи із встановленням у ній нового порядку, при цьому система втрачає свою цілісність і за відсутності раціонального управління неможливо передбачити, в який стан трансформується система [6, с.186].

Наведене засвідчує той факт, що науковцями в сфері регіональної економіки пропонується враховувати дію біфуркаційного механізму, який, згідно їх висновків, за аналогією з фізичними процесами в матеріальних структурах, діє у найкритичнішому стані економічної системи, коли неможливо передбачити її подальшої поведінки під тиском дестабілізуючих факторів.

Разом з тим, вказаними та іншими дослідниками мало уваги приділяється розгляду великої вірогідності повної руйнації економічної системи, яка досягає критичної межі або точки біфуркації. Для держави та її окремих регіонів це означає можливість втрати високотехнологічних виробництв, занепад науки, неспроможність застосування інноваційних технологій в промисловості та сільському господарстві, відсутність економічного зростання, негативний баланс зовнішньоекономічної діяльності та залежність від імпорту, практично некерована інфляція, зростання соціальної напруги і т.ін. Без вжиття відповідних заходів реагування у кінцевому підсумку наведене призведе до втрати Україною статусу індустріальної держави та її перетворення на джерело ресурсів для більш розвинутих країн світу.

Аналіз публікацій з даного питання показує, що здебільшого в якості наслідку біфуркації в економічній системі дослідниками розглядається можливість її спонтанного переходу на новий вищий рівень розвитку, тобто вибору руху по шляху еволюційного розвитку. Відтак формується образ практично гарантованого настання більш позитивного та бажаного результату після розв'язання сконцентрованих у часі та просторі проблем –

своєрідний «якісний стрибок», без визначення суб'єктів, сил, умов та механізмів, здатних забезпечити такий «вдалиий» перехід.

Такий підхід не дає можливість об'єктивно оцінити всю гостроту проблем та їх можливі наслідки, коли економічна система досягає критичної межі (точки біфуркації) і подальше її існування визначається випадковістю виникнення тих чи інших чинників, здатних переформувати систему. При цьому не враховується той факт, що негативні явища в економіці здебільшого не з'являються самі по собі, а є наслідком певних подій у суспільстві.

Проведений нами аналіз розвитку наукової думки щодо синергетики та її категорій, а також акцентування уваги в цьому контексті на визначенні соціального значення фундаментального поняття «біфуркації» як головної в сучасній соціальній синергетиці, приводить до висновку, що розуміння стану біфуркації, який виникає в матеріальних структурах, не слід так буквально переносити на соціальні та економічні процеси.

В статті «Проблема біфуркації як об'єкт соціально-філософської рефлексії» Н.В. Спиця зазначає, що поняття «біфуркація» належить до синергетичного категоріального апарату, який народився в лоні точних наук, дедалі більше починає використовувати у гуманітарних науках, зокрема, філософії. Проте, на думку автора, «однією з головних задач для подальшого впровадження надбань синергетики, є зведення до мінімуму розриву між гуманітарними і технічними науками, більш професійний підхід вчених гуманітарних наук до питань науки з іншої сфери. При цьому необхідно завжди пам'ятати про небезпеку занурення у фізикалізм» [11].

Автор книги «Століття біфуркації» Е. Ласло, досліджуючи стан та шляхи розвитку людства, вказує, що перехід, який наразі відбувається від національного індустріального суспільства до глобального інформаційного суспільства, наражається на цілий ряд нестійкостей [12]. Тому нагальною проблемою для нашого покоління є створення нового образу мислення, нових оцінок та нового образу життя, здатних регулювати глобальну соціоекономічну і екологічну систему до того, як напруженість в ній стане критичною. На відміну від природних регуляторних механізмів, закодованих генетично і автоматично діючих, регуляторні механізми людського суспільства залежать від цінностей та поглядів існуючих поколінь.

Також Е. Ласло зазначає, що біфуркація у суспільстві не обов'язково обумовлена грою випадку, оскільки діячі, які створюють у суспільстві критичні ситуації, є розумними істотами – людьми. Дослідник робить висновок, «якщо вони (діячі) зможуть зрозуміти природу процесу, в якому ним відведено важливу роль, то перед ними відкриється можливість управляти цим процесом. Вони зможуть «з середини» зміщувати у необхідну сторону взаємодію флуктуації, яка в іншому випадкова. Вони зможуть створити нові зразки життя, розробляти альтернативні варіанти поведінки, вводити доцільні інновації, створювати ефективні, які враховують потреби навколишнього середовища соціальні та політичні рухи» [12, с.12].

На нашу думку, таке розуміння та сприйняття біфуркації в економічній системі є найбільш прийнятними, оскільки дають можливість, з одного боку, зрозуміти та оцінити всю гостроту проблем, які виникають в соціально-економічній системі в наслідок дії негативних факторів, приводячи її до критичного стану, нестабільності та хаосу, з іншого – своєчасно виявляти ці загрози та реагувати відповідним чином з метою недопущення руйнації системи без будь-якої відповідальності перед майбутніми поколіннями.

При цьому, виважені та своєчасні заходи реагування можуть сприяти адаптації параметрів соціально-економічної системи регіону до нових умов існування або забезпечити її перехід через точку біфуркації в напрямку еволюційного розвитку з набуттям нових якостей.

Висновки. В даній публікації розглянуто окремі концептуальні підходи щодо організації соціально-економічного розвитку регіону, які мають екологічну орієнтацію та забезпечують розвиток регіону з максимальним збереженням навколишнього середовища.

Разом з тим, прискорення загального темпу суспільно життя, швидкі й непередбачувані зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі та негативно впливають на стан і подальший розвиток соціально-економічної системи держави та окремого регіону, спонукають науковців в сфері економіки, оволодівати та використовувати понятійний апарат нового напрямку міждисциплінарних досліджень – синергетики, до складу якого входить поняття «біфуркація».

В результаті проведеного аналізу публікацій з даного питання вітчизняних та іноземних вчених ми дійшли висновку щодо доцільності надання поняттю «біфуркація» при дослідженні соціально-економічних систем, на відміну від математики та фізики, менш критичного значення, оскільки процеси, що передують та виникають під час біфуркації здебільшого створені та керовані людьми. При цьому, саме людина перш за все зацікавлена у своєчасному та вдалому розв'язанні проблемних питань для збереження умов існування себе та наступних поколінь.

Подальше дослідження може проводитись з метою з'ясування можливості застосування поняття біфуркації для вивчення кризових явищ та процесів на регіональному рівні, а також можливостей створення механізмів управління соціально-економічним розвитком регіону в умовах біфуркації.

Анотація

Розглянуто поняття біфуркації як категорії синергетики, визначено розуміння та запропоновано смислове навантаження біфуркації для дослідження соціально-економічного розвитку регіону в умовах кризи. Проведено аналіз можливостей застосування поняття біфуркації в управлінні соціально-економічним розвитком регіонів.

Ключові слова: регіон, біфуркація, управління.

Аннотация

Рассмотрено понятие бифуркации как категории синергетики, определено понимание и предложена смысловая нагрузка бифуркации для исследования социально-экономического развития региона в условиях кризиса. Проведён анализ возможностей применения понятия бифуркации в управлении социально-экономическим развитием регионов.

Ключевые слова: регион, бифуркация, управление.

Abstract

We have considered the concept of bifurcation as a category of synergetic, determined conception and suggested significative load of bifurcation for researching socio-economic development of region under conditions of crisis. We have analyzed applicability the concept of bifurcation in management socio-economic development of regions.

Key words: region, bifurcation, management.

Список використаних джерел:

1. Галиця І.О. Трансформація характеру менеджменту в контексті активізації інноваційно-інвестиційних процесів / І.О. Галиця // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 1. – С. 67-72.
2. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – Х.: Форт, 2000. – 392 с.
3. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – Х.: Форт, 2003. – 440 с.
4. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізми реалізації: монографія / З.В. Герасимчук. – Луцьк: Настир'я, 2001. – 528 с.

5. Вахович І.М. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації: монографія / І.М.Вахович. – Луцьк: Настир'я, 2007. – 496 с.
 6. Дергачова В.В. Науково-методичні засади формування стійкого розвитку національної економіки / В.В. Дергачова, О.М. Тур // Механізм регулювання економіки. – 2009. – № 4. – С.183-191.
 7. Тур О.М. Науково-методичні підходи до визначення формоутворюючих елементів стратегії еколого-орієнтованого розвитку національної економіки / О.М. Тур // Вісник СумДУ. Серія Економіка. – 2011. – № 3. – С.19-26.
 8. Котельников Г.А. Теоретическая и прикладная синергетика / Г.А.Котельников. – Белгород : БелГТАСМ, Крестьянское дело, 2000. – 162 с.
 9. Осипов А. И. Самоорганизация и хаос: (Очерк неравновесной термодинамики)/ А.И. Осипов. – М. : Знание, 1986. – 64с.
 10. Миколайчук М.М. Ключові напрями формування системи стійкого збалансованого розвитку регіону [Електронний ресурс] : / М.М.Миколайчук. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Debu/2008-1/doc/1/21.pdf>. – Назва з екрана.
 11. Спиця Н. В. Проблема біфуркації як об'єкт соціально-філософської рефлексії / Н.В. Спиця // Нова парадигма: Журнал наукових праць / Гол. ред. В.П. Бех. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. – 2006. – Вип. 58. – С. 34-44.
- Ласло Э. Век бифуркации: постижение изменяющегося мира / Э.Ласло // Путь. – 1995. – № 1. – С.3-129.